

ӘОЖ 631.5

**ПАЙДАЛЫНЫЛМАЙТЫН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖЕРЛЕРІ:
КОСМОМОНИТОРИНГТІҢ ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ**

Токтарбаев Айдос Аканович

toktarbayev_aa@mail.ru

«Экономика» мамандығының 2 курс магистранты Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші – А.Т. Карипова

Жер ресурстарын ұтымды пайдалану мәселесі Қазақстанда соңғы жылдары ең көп талқыланатын және әлеуметтік сезімтал мәселелердің бірі болып табылады. Жер ресурстары – маңызды ұлттық байлық, елдің қоғамдық байлығы мен халықтың әл-ауқатын арттырудың негізгі көздерінің бірі, экономиканың барлық саласын дамытудың іргелі нысаны.

Егер бұрын жерді ұтымды пайдалану мониторингі жер инспекторларының қалауы бойынша іріктеп жүргізілсе, қазір ғарыштық технологиялардың арқасында ол Қазақстанның барлық аумағын қамтитын барлық жерде жүргізіліп, жергілікті жердегі жағдайды сенімді және объективті түрде бағалайды. 2019 жылдан бастап «Қазақстан Ғарыш Сапары» ҰК» АҚ-да жерді пайдаланудың ғарыштық мониторингі жүргізілуде [1].

Мониторинг барысында жекелеген жайылымдық учаскелердегі жүктеме белгіленген нормадан бірнеше есе асып түсетін фактілер анықталуда, ал көршілес аумақта малдың болмауы мүмкін. Бұл фактілерді жергілікті атқарушы органдар жайылымдардың қолжетімділігі мәселелерін шешу, сондай-ақ жайылым ресурстарының деградациясының алдын алу бойынша шаралар қабылдау үшін тексеруі қажет.

2015 жылдан бастап пайдаланылмай жатқан жерлерді анықтауды мемлекеттік бақылау функцияларын жергілікті атқарушы органдар жүзеге асыруда. 2016-2020 жылдар аралығында жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде жалпы жиынтық 15,4 миллион гектар пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлері анықталды, оның 5,4 миллион гектары ауыл

шаруашылығы айналымына қайта тартылды, 5,6 миллион гектары мемлекетке қайтарылды, ал 4,4 млн га жерді сот арқылы қайтарып алу жұмыстары жүргізілуде.

2019 жылы заңнамалық өзгерістер енгізілгеннен кейін 2020 жылдың қаңтарынан бастап Ақмола, Шығыс Қазақстан, Қостанай және Маңғыстау облыстары сияқты төрт облыста ауыл шаруашылығы жерлерінің ғарыштық мониторингі бойынша пилоттық жоба іске қосылды.

Бұл аймақтар кездейсоқ таңдалған жоқ, жерді пайдалану саласындағы өтініштер мен шағымдардың ең көп саны дәл осы өңірлерден болды. Ғарыштық мониторинг нәтижелері бойынша пилоттық аймақтарда 8,3 млн га пайдаланылмаған жер анықталды, бұл негізінен жайылым – 7,6 млн га және егістік – 0,7 млн га. Оның 2,2 миллион гектары ауыл шаруашылығы айналымына жаңадан қосылған, 2,6 миллион гектары мемлекет меншігіне қайтарылған, 3,5 миллион гектары жергілікті атқарушы органдардың қарастыруында [2].

Жерді қашықтықтан зондтау деректері мен жер пайдаланудың ақпараттық жүйелерінің деректерін салыстырмалы талдау бұзушылықтардың келесі түрлерін анықтауға мүмкіндік береді:

- пайдаланылмайтын егістік жерлер;
- жер учаскелерін мақсатсыз пайдалану;
- пайдаланылмайтын жайылымдар;
- жайылымдардағы жүктеме нормаларынан ауытқу;

Сәйкессіздіктер:

- ААЖ МЖК кірмейтін егістік алқаптары;
- Жер тепе-теңдігінің деректері бойынша жер учаскелерінің қашықтықтан зондтау деректері бойынша нақтымен салыстырғандағы сәйкессіздіктер;

- Жер балансына енгізілмеген пайдаланылған жер учаскелері;
- Жер балансының деректері қашықтықтан зондтау деректерімен расталмаған.

Мұндай құрал беретін техникалық мүмкіндіктер орасан зор. Бірақ мәселе белгілі бір жағдайларда жұмыс істеу үшін жүйені баптау қиынға соғуда. Қазақстанда, өкінішке орай, көптеген түзетулерді қажет ететін енгізудің бірінші кезеңі ретінде «Qoldau» негізіндегі сервис туралы ғана айтуға болады.

Жер инспекциясы қызметкерлерінің саны өте шектеулі, ал жер көлемі орасан – әр облыста 10-15 аудан, бірнеше ондаған мың шаруашылық бар. Республика бойынша айналымда 100 миллион гектардан астам жер бар және олардың жағдайын дәстүрлі әдістермен қадағалау мүмкін емес. Бірақ жаңа құралдар дұрыс жұмыс істеуі керек.

Негізі барлық егістік жер үлестірілді, әкімдер резерв жоқ дейді. Бірақ пайдаланылмайтын үлкен аумақтар бар екенін бәрі түсінеді. Ауыл шаруашылығымен айналысып, салаға инвестиция құйғысы келетін кәсіпкерлерге жер телімдері қажет. Оларды өз жерінде жұмыс істемейтіндерден алып, тиімді иесіне беру арқылы ғана алуға болады. Дегенмен, пайдаланылмай жатқан жерлерді дұрыс анықтау қажет. Қолданыстағы «Qoldau» жүйесі мұны бірдей бастапқы деректердің болмауына (немесе қателігіне) байланысты қамтамасыз етпейді.

Бақылаудың «ғарыштық» күрделенуі, керісінше, дұрыс емес нәтижелерге әкеліп жатыр. Мұның бәрі жайылымдағы малдың болуының стандартында. Бұл табиғи-климаттық аймаққа және топырақ түріне байланысты. Яғни, салыстырмалы түрде алғанда, бір аймақта 15 бас, екіншісінде 25 бас. Енді фермердің өзі «Qoldau» жүйесінде учаскесі қай аймақта орналасқаны туралы мәліметтерді жүйеге тіркелу кезінде жеке кабинетіне енгізуі керек. Дегенмен, көптеген фермерлер қазір барлық осы нюанстарды түсінуден алыс және қате ақпаратты енгізуде. Нәтижесі – «Qoldau» жүйесінде бақылаудың қате нәтижелері пайда болады. Оны болдырмас үшін мемлекеттік дерекқорлардағы барлық ақпарат «Qoldau» бағдарламасымен біріктірілуі керек.

Оның үстіне малды қорада ғана ұстайтын шаруашылықтар бар. Яғни, шын мәнінде бұл мал жайлауға шықпайды. Алайда жүйе мұны да ескермейді – жайылымдағы жүктеме артып кетті деп есептейді.

Жүйе жүктемені фермерге бекітілген жайылым алаңына қарай есептейді, әдепкі бойынша оның барлығы жайылымға жарамды деп есептейді. Бірақ бұл аймаққа барсақ, кейбір аудандарда мал жаю іс жүзінде мүмкін емес екенін көруге болады. Өкініштісі, жайылымдық жердің сапасын, мал жаюға жарамсыз – құлаған, тасты, сай, қырат алып жатқан жерлердің болуын жүйе де, реттеуші орган да ескермейді.

Егістік жерлерге ғарыштық мониторинг жүргізуде көптеген мәселелер бар. Иә, ғарыштық суреттердің спектрлік талдауы егістіктің егілгенін немесе себілмегенін анықтауға көмектеседі. Бірақ сарапшылардың өздері жүйенің «қате конфигурациясын» мойындайды. Мысалы, мәдени өсімдіктердің кейбір түрлері мен арамшөптер бір суретті «бояйды». Сондықтан жердің егілген-егілмегенін анықтау мүмкін емес.

Сондай-ақ «Qoldau» жүйесінің жұмысына қатысты шағымдар бар. Атап айтқанда, шаруа ауыспалы егіс әдісін қолданып, егіс алқабына жыл сайын басқа дақыл сепсе, бұл өзгерістердің тарихын жазу мүмкін емес. Нақты суретті бұрмалайтын басқа да көптеген мәселелер бар.

Бірақ, пайдаланылмайтын жерлерді анықтаумен қатар, оларды қайтадан кәсіпкерлерге берудің де қиыншылықтары бар. 2016 жылы Үкіметте жер реформасы бойынша комиссия құрылып, оның жұмысының нәтижесі Жер кодексіне «Шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін мемлекет меншігіндегі жер учаскелерін берудің ерекшеліктері» деп аталатын жаңа 43-бапты енгізу болды. Оның негізінде бүгінгі күнге дейін жұмыс істейтін Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жалға беру жөніндегі конкурстарды ұйымдастыру және өткізудің жаңа ережесін бекітті. Жер кодексінің жаңа бабы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді тиімді жер пайдаланушыларға ең жақсы бәсекелестік ұсынысты таңдау және әлеуетті жалға алушы қабылдауға дайын міндеттемелерді таңдау арқылы беруді көздеді. Бірақ, Ережеге сәйкес, ұпайлар тек бір критерий бойынша белгіленеді – 1 гектарға инвестиция көлемі [3].

Осылайша, бүгінде ауыл шаруашылығы жерлерін тек әкімдіктер ұйымдастыратын конкурстар арқылы ғана жалға алуға болады. Белгілі бір үміткерге жер беру туралы шешімді комиссия бірқатар критерийлер (жұмыс орындарының ашылуы, ауылшаруашылық техникасының болуы, бизнес-жоспар, агротехнологияларды пайдалану және т.б.) негізінде бағалауы қажет. Іс жүзінде бір ғана нүкте шешуші болып табылады – фермер жердің 1 гектарына қандай инвестиция уәде етеді. Инвестиция неғұрлым көп болса, жерді пайдаланудың тиімділігі соғұрлым жоғары болатыны деген ой алға тартылады.

Және де жеңімпаздың міндеттемелері жалдау шартына тіркелуі керек, алайда іс жүзінде олардың орындалуына дұрыс бақылау жүргізілмейді.

Осылайша, Ауыл шаруашылығы министрлігінің Ережелерімен бекітілген тендер жеңімпазын анықтау жүйесі Жер кодексінде белгіленген мағынаны бұрмалап отыр. Яғни, шартты түрде екі қатысушының бірі гектарына 100 мың теңге, екіншісі 140 мың теңге құйып беруге уәде берсе, екіншісі ұтады. Бірақ оның міндеттерін орындаған-орындамағанын ешкім тексермейді. Яғни, жеңіске жету үшін тек жоғары бағаны жариялау қажет.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласының мүмкіндіктері өте көп. Оның үшін жаңа ақпараттық технологияларды жүйелі түрде зерттеп, тиімді пайдалану қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Ғарыш Сапары ҰҚ» АҚ сайты: <https://km.gharysh.kz/>
2. ҚР ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайты: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=kk>
3. «Атамекен» ҚР ҰКП сайты: <https://atameken.kz/kk/?lang=ru>